

Vägar broar och färjor

Ur boken Vargatider

Utgiven 1965 av Sven Rydstrand

Ännu vid 1700-lalets början fanns det på Stångenäs liksom mångenstädes i vårt land inga gårds- eller byvägar, utan man gick och red fram, var det gick som bäst. Hjuldon existerade sparsamt, och man fick utföra de nödiga körsloerna med slädar under den tid på vintern, då det var före.

Men sådana förhållanden kunde ofta skapa problem av olika slag, och inte sällan uppstod tvister om var man borde köra och gå. Givetvis måste man undvika att trampa ned oslagna ängar och besådda fält, men ibland förekom även sådant, och då blev det ej sällan stämning och tingsbesök för den brottslige.

Ett sådant mål förekommer bl. a. vid häradstinget med Stångenäs och Sotenäs, som hölls på gården Röd i Tossene socken den 4 oktober år 1700. Det är bonden på Nedre Mellby, kyrkovärden och gästgivaren Pär Bryngelsson, som under sommaren det året har tagit sig olaga vägar över herrgården Röes ängar och däröver kört med två lass. Visserligen var det inte Bryngelsson själv, som hade gjort sig skyldig härtill, men han hade kommenderat sin son och sin dräng till att köra. Han var en storbonde och ägde förutom flera gårdar i Bro socken även gårdarna Säm och Sparöd i Tossene samt Amborseröd m.fl. gårdar i Askum socken. Därför behövde han ofta laga sig väg över Röe herrgård för att komma ned till Åbyfjorden, då han skulle ut till Sotenäs.

Nu hade alltså befallningsmannen över Göteborgs Gymnasiegods välbemälte herren Abraham Wäfwer instämt Pär Bryngelsson till detta ting och anklagade honom inte blott för det ovan nämnda brottet utan även för att han vid åtskilliga andra tillfällen tagit sig före att gå och färdas orätta vägar över Röes ängar. Vi återger här protokollet in extenso, dock med nutida stavning:

"Han söker inte de rätta vägarna eller grinneställena, när han ärnar sig till sina avelsgårdar på Sotenäs, utan kliver över gärdesgårdarna var han behagar och således förtrampar gräset och ängen samt gärdesgårdarna förskärmmar, då han likväl har sin strandväg till Brofjord och lika så till Åbyfjord åt urgamla färjestaden Vrångebäck, havandes här förutan Pär Bryngelsson sina ägor till Brofjorden, som han kunde föra sina saker över, men den förbigår, begärer därför att han med tillbörligt straff må bliva ansedd och vid 40 markers vite förbjuden söka olagliga vägar över Röes ängar.

Pär Bryngelsson svarar, att det alltid varit en strandväg till Åbyfjord och visste ingen annan väg än denna till Röes sjöbod, varest i forna tider legat skutor och båtar att lasta. Från Håskär i Brofjorden är för långt för honom att föra sina saker till sina gårdar på Sotenäs, ty då måste han utanför hela Herrenäset, och Vrångebäck är avlagt. Måste ock då över de andra sina grannars ängar, som på den händelsen orsak finge att tilltala honom. Vill Röes åbor visa honom någon annan väg genom deras ägor till stranden vid Åbyfjord, vill han den gärna färdas och bruka. På hans egna ägor är för besvärligt att komma till stranden.

Under rättegången talade herr befallningsmannen till nämndemannen Esbjörn i Skarstad, som begynte tala i saken: "Kanhända när I har bekommit rus i Mellby, går I åstad att besiktiga ängen!" Vilket Pär begärde måtte inprotokolleras och säger att det skall inte kunna

bevisas. Varpå en dräng från Röe framsteg och ville besanna befallningsmannens ord. Då utfor Pär emot honom med de ohövlige orden och säger att han ljuger, som herr befallningsmannen begärde måtte införas och efter nya processen avstraffas. Sedan ångrade Pär sina ord och beklagade sig att det var i hastighet talat och brukat de orden att det är osanning. Pär begärde att herr befallningsmannen måtte visa honom, var han går över gärdesgårdarna annorstädes än vid den ordinarie klövstatten i Kåldal.

Drängarna på Röe betygade att Pär gått genom deras hästehage och över Röes gärdesgårdar genom Röes sädesgård i djupaste ängen, vilket Pär änteligen tillstod, sägandes att han inte tänkte att det skulle bliva så illa upptaget. Lovar, att det inte skall ske oftare. Några av rättens ledamöter visste att berätta, att den vägen som Pärs son och dräng körde, har varit rätta vägen till Åbyffjord tillförene.

Resolverades: Såsom del till förene varit rätter väg åt Åbyffjord, så som Pärs folk körde och sedan ej å tinget dömd att återtäppas, alltså kan rätten inte pålägga Pär några böter därför. Men skall hädanefter vara rätta strandvägen till Åbyffjord genom Mellby hästhage och Röes grind framom gården åt Sandvik, att rida och köra, men gångeväg skall vara från gården ned utmed åkrarna åt Röes sjöbod.

Blivandes ock härmed förbjudet vid 40 markers straff att antingen rida, köra eller gå över Röes norra äng till sjöboden om sommaren, medan den är oslagen, vidare än rätta vägen emellan Röe och Vrångebäck. Men sedan väl slaget är, må man väl gå däröver, dock så att gärdesgårdarna ej bliva nedrivna och fördärvade."

Stängenås hembygdsförening
Fotoarkiv Sven Rydstrand

"Prästegatan" i Bro är en rest av den gamla färdevägen (häradsvägen) från Sotenäs till Uddevalla

Ännu i början av 1700-talet hade de gårdar, som ligger öster om Bro kyrka, sin enda framkomliga väg till kyrkan genom prästgården och dess fägata Över Hala och Tveten. Det var besvärligt många gånger att komma över älven höst och vår, då det var översvämning. Därom vittnar bl. a. följande referat från sommaringet på Mellby år 1709:

Länsmannen All Reorsson hade till tinget låtit instämma rusthållaren John Nilsson i Orndal för att han hade kommit till kyrkan i Bro så rusig, att man av hans åthävor det kunnat skönja. John Nilsson infann sig vid tinget och tillstod sin förseelse samt berättade, att han hade varit med på ett barnsöl och där supit litet brännevin. Och emedan floden i älven, som går förbi prästgården och är i vägen för honom och hans hustru, som var med och höll barnet vid dopet, alltmer växte och tilltog, så att det syntes som om man fram på dagen endast med stor fara för det späda barnet skulle kunna taga sig däröver, blev han föranledd att i kyrkan tala till sin hustru att hon skulle skynda sig fram till prästen för att få döpt barnet, så att de i tid kunde komma över älven, innan hon blev för stor. Det hade dock skett innan gudstjänsten börjat. Han erkände dock att han kanske hade ropat onödigt högt, men när kyrkoherden hade talat till honom och bett honom hålla tyst, så tystnade han strax, vilket kyrkoherden nu också intygade. John Nilsson lovade dock att laga sig tillvara för sådana förseelser framdeles samt att ge 3 daler silvermynt till kyrkan.

John Nilsson slapp ifrån straff denna gång, ty tingsrätten ansåg att det var nöden, som drev honom till att tala i kyrkan, och fram på dagen kunde folket endast med största svårighet komma över älven på bron vid prästgården. Dessutom hade John att passera över många djupa och vattenfyllda dalar, innan han kom hem till Orndal. Det var nämligen i snösmältningstiden på våren, och det hade fallit mycket snö under vintern, varför det nu blev mycket vatten. Därför tyckte tingsrätten att John Nilsson inte borde straffas, helst som han lovat ge 3 daler silvermynt till Bro kyrka, dit han för övrigt brukade gå mycket flitigt.

Stängenäs hembygdsförening
Fotoarkiv Sven Rydstrand

I Bro kyrkogårdsmur ligger en uthuggen portalsten, som tillhört medeltidskyrkan. Märk den konstnärliga inhuggningen av bokstäverna på hästestenen från 1826

Vid häradstinget år 1712 påtalade prosten Anders Bornander i Bro de olägenheter, som han hade därigenom att allmänna vägen gick igenom Bro prästegård. Hit kom nämligen resande från norra Bohuslän, främst Sotenäs härad. De reste över Fåglekärr och Störreberg till Bro kyrka och prästgård, och där kunde det ibland bli stopp i trafiken, om det var flod i älven, så att de inte kunde komma över. Då ingen gästgivaregård fanns i närheten, fick prosten taga emot allt folket, vilket givetvis inte var lätt.

Rätten meddelade prosten att landshövdingen hade fått del av besvären och lovat att göra en undersökning i saken för att avgöra om vägen möjligen kunde flyttas.

Vid tinget på Mellby år 1713 framkom bonden Bryngel Kielsson i Heden, Brastads socken, och klagade på att de resande, som for förbi hans gård höst och vår, då vägen är uppblött, tog sig före att färdas över hans äng, vilket gjorde att där inte växte något gräs.

Resolverades, att en var resande, som ej följer den rätta byavägen genom Brastads socken utan går eller färdas på Hedens äng, helst höst och vår uti blötan, han skall vara ansedd för en förbrytare och straffas efter lag.

Vid samma ting framkom schoutbinaten "ädel och manhaftig" Oluf Knape (senare adlad Strömstierna) och begärde tingsrättens attestation om varest kyrkovägen från hans nyligen inköpta säteri Vese till Bro sockenkyrka under forna tider legat, vilket tingsrätten icke honom neka kunde utan förty lät sig därom underrätta, och avsände fördenskull några av rättens ledamöter att densamma utröna. Vid återkomsten berättade dessa att vägen hade sträckt sig från sätesgården till Vese grind och sedan nedanför Nedre Mellbys åkerändar över bron in på Övre Mellbys äng och så fram över Bro prästegårds äng nedanför humlegården och bergnäbben, dock ovanföre Bros åkergräde in på Mellbergs äng intill kyrkan.

Vid häradsting på Mellby år 1715 klagade Hällers, Mellbergs och Störrebergs åbor över att folk, som rider till Bro kyrka icke allenast med långa fotband binda sina hästar vid deras gärdesgårdar, utan ock riva ned desamma, varvid hästarna bliva lösa och komma in i deras åkrar och ängar och äta upp och förtrampa gräset. De påminde också om, att det förr i tiden funnits av allmogen uppsatta pålar vid kyrkogårdsmuren, där de resande kunde binda sina hästar, men dessa pålar hade kommit bort. Anhållandes nu berörda åbor att en var måtte vid Bro kyrkogårdsmur ånyo uppsätta sådana pålar, som har förr varit brukliga. Rätten uppmanade också allmogen i Bro att uppsätta sådana pålar, så att deras hästar ej mera skulle kunna komma lösa under det folk var i kyrkan.

Vid samma ting klagade Mellbys åbor på att de var skyldiga att underhålla den bro, som ligger uti deras åkergräde och som är allmän kyrkoväg för alla dem som bor utanför på Herrenäs landet. Men Mellbys åbor förmådde inte underhålla bron, ty det fanns ingen skog därtill. Alltså resolverades, att alla de på Herrenäset boende, som hava sin kyrkoväg över samma Mellby bro, böra den vid makt hålla, vartill virke kan tagas uti Brobergs skog.

Att vägen till Herrenäset var mycket dålig, ja, mångenstädes oframkomlig vid denna tid, och att därför många åbor därstädes föredrog att färdas till Lyse kyrka, där också många av herrenäsingarna ligger begravna, framgår av följande inlaga från år 1723. Det är bokhållaren Anders Dahlin på Bubacka, som begär tingsrättens svar på dessa frågor:

1. Om det icke är dem bekant att han äger gårdsbruk uti Lyse socken och invid Lyse kyrka, nämligen en tredjepari i rusthållet Djupedal och en fjärdedel i rusthållet Öhr, som han själv bebyggt och brukat med samma folk som på Bubacka, samt att han vistas såväl på Djupedal som på Bubacka,

2. Att han för bemälda hemman äger lägerstad uti Lyse kyrka, där hans kära avlidna föräldrar ligga begravna.

3. Att Bubackas åbor från och med Engelbrekt Mattsson till fältskären Wiborg aldrig blivit nekade att gå till Herrans Heliga Nattvard i Lyse kyrka och där bli begravna.

4. Att till det allra högsta från Bubacka till Lyse kyrka är 3/8 dels mil besvärlig väg men däremot från Bubacka till Bro kyrka är en styv mil med elak väg emellan höga berg, över dy och moras, så att man icke utan stor livsfara om höst och vår kan den resa.

Härpå svarade nämnden att föregående punkter äro sannfärdiga och sanna, vilket bokhållaren Dahlin till bevis lämnas."

Vägen från Kville, Sotenäs m.fl. härader gick åtminstone under 1600-talet och början av 1700-talet. på färja över Åbyfjorden mellan Röd och Vrångebäck. Därefter gick den till Bro kyrka och prästgård samt dess ödegård Hala, där Bro kyrka stått tidigare, över Tvetens och Orndals ägor till Sämstad, där färja gick över Gullmaren till Röd i Foss. År 1720 förekom följande ärende till tinget på Mellby:

Åborna på Vrångebäck på Stångenäs och Röds åbor på Sotenäs, vilka äro färjemän och föra alla resande fram och tillbaka över Åbyfjorden, trädde fram för rätten och gav till känna att den gamla färjan nu icke allenast är alldeles förfallen utan ock genom Kongl. Maj:ts tjänster i dessa krigstider är mycket brukader, och den är så bristfällig och obekvämlig gjord, att de icke fördrista sig till att göra några flera transporter med henne. Och är för dess bräcklighets skull en gång i våras hänt att den sjönk, varvid folket icke utan stor livsfara blev bärgat. De anhöll därför om rekommendation till herr landshövdingen om tillstånd till att få hugga ekevirke till m ny färjas byggande, helst den gamla färjan är byggd på deras egen bekostnad.

Nämndemännen och länsmännen på Stångenäs och Sotenäs intygade färjans odugliga tillstånd, och rätten beslöt därför att föreslå hos landshövdingen att färjemännen skulle få tillstånd till att hugga virke för en ny färjas byggande i gymnasieskogarna på Sotenäs, där det fanns bästa tillgången på skog. Eljest var det mycket ont om skog både på Sotenäs och Stångenäs.

Vid tinget på Mellby år 1723 framsteg för rätten bonden Engelbrekt Nilsson och änkan Ingeborg Olufsdotter i Sämstad och beklagade, att de inte längre förmådde sköta färjan över Gullmaren vid Sämstad, ty Engelbrekt var gammal och utlevad, och Ingeborg hade nyligen förlorat sin man. För sin fattigdoms skull hade de inte heller råd att leja folk och drängar, som skötte färjan för dem, ty den årliga lön som bestods dem var mycket ringa. De anhöll därför nu om befrielse från färjeskyldigheten.

I anledning därav beslöt häradsrätten, att föreslå, att färjan borde utgå från gården Kärr, emedan avståndet till motsatta sidan av fjorden där är kortare än vid Sämstad. Därjämte föreslogs även att de tvenne åborna på gården Barkedal borde erbjudas att påtaga sig färjeskyldigheten, emedan de var därtill både skickliga och förmögna. Och eftersom färjan var gammal och oduglig, så föreslogs även att hos landshövdingen yrka på att några ekar borde i någon gymnasieskog få huggas för byggandet av en ny färja. Till sist fastslog häradsrätten att denna färjeförbindelse emellan Stångenäs och Fosslandet var både nödig och nyttig.

Ett annat ärende angående färjan vid Sämstad förekom vid tinget år 1732, då färjemannen därstädes anhöll hos häradsrätten om att få utsynt 3 stycken ekar, vilka erfordrades till uppbyggande av en ny färja vid Sämstad. Och som tingsrätten ansåg att sådant var oundgängligen nödvändigt samt lände till allmänhetens nytta och gagn, blev framställningen beviljad. Färjemannen hade att hos landshövdingen i Göteborg anmäla sig för att få sitt tillstånd.

I samma ärende inkom på tinget år 1733 färjemannen vid Röd på Sotenäs och anhöll likaså om att få hugga 3 stycken ekar för uppbyggande av en ny färjebåt för färjan emellan Röd och Vrångebäck som var förfallen. Denna begäran beviljades, *"alldenstund det länder till Hans Kongl. Maj:ts och Kronans tjänst och Röd är en för hela landet nyttig färjeplats."* Ansökningen remitterades till landshövdingen för godkännande.